

Dymek, Benon

Uwagi na kanwie mapy lasów z 1825 r. Królestwa Polskiego

Rocznik Mazowiecki 23, 161-164

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MISCELLANEA

Benon Dymek

Uwagi na kanwie mapy lasów z 1825 r. Królestwa Polskiego

Kontynuując „serię kartograficzną”, prezentujemy na okładce tegorocznego tomu „Rocznika Mazowieckiego” fragment mapy, a dodatkowo zamieszczamy załącznik do niniejszego artykułu, czyli całość „Mapy ogólnej dóbr i lasów rządowych w Królestwie Polskim z 1825 roku”. Jest to kopia z 1828 roku¹.

Ziemie polskie ongiś słynęły z bogatych borów zwanych puszciami. Statut Kazimierza Wielkiego z 1347 r. stanowił, że kto „w lesie kogo zastanie, pierwszą razą w siekierze ciążyć go ma [tj. zabrać mu siekierę], drugą razą w sukni, trzecią na wołach albo koniach bez winy [tj. kary pieniężnej]” – podawał Zygmunt Gloger².

Rabunkową gospodarkę leśną – lasową, jak wówczas pisano – prowadzono od XVI wieku, gdy rozwijał się handel drewnem potrzebnym m.in. na maszty statków. Budnicy³ z drzewa wypalali węgiel, smołę czy potaż⁴. Szczególnie dużo drewna pochłaniały tzw. rudy (które wytapiały żelazo z rudy darniowej) czy papiernie.

Tej żywiołowej dewastacji lasów po raz pierwszy w sposób zorganizowany przeciwstawiono się po powstaniu Królestwa Polskiego. Jest to bardzo ciekawy okres, kiedy Królestwo Polskie rządziło się dość samodzielnie, a w wyniku protekcyjnej

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiory Kartograficzne 88-10.

² Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1958, s. 137.

³ Budnicy – w Rzeczypospolitej Obojga Narodów ludzie osiedleni na prawie czynszowym, w królewszczyznach i wielkich na Kresach posiadłościach znajdujących się w litewskich i ruskich puszczech. Ich zadanie to karczowanie lasów pod ziemie uprawne oraz wypalanie węgla drzewnego, robienie mazi (maziarze) drogą suchej destylacji drewna, wytapianie smoły, dziegiu, potażu. Mieszkali w „sezonowych” budach, po wykonaniu pracy przenosili się na nowe miejsce, nie budowali stałych chat, stąd w toponomastyce na obszarach leśnych lub popuszczkańskich wiele miejsc o nazwie Budy (mazowieckie puszcze np. Kampinoska, Młodzieska, Korabiewska i in.). Budników identyfikowano (na wschodzie – na Litwie, na Wołyniu) z Mazurami, czyli osadnikami z Mazowsza, którzy pierwsi kolonizowali wschodnie połacie Rzeczypospolitej. Mieli niską pozycję społeczną, ale z racji przynoszenia wysokich dochodów byli grupą specjalnie chronioną przez starostów i właścicieli („Gdyby nie było potażu, nie byłoby ekwipażu”). Ludzi tych opisał J.I. Kraszewski w utworze *Budnik*.

⁴ Szerzej zob. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, t. 1, Warszawa 1990, s. 752-758.

polityki rządu rozwijał się przemysł i umacniały stosunki kapitalistyczne w mieście, ale również na wsi. Rzecznikiem tej polityki (zorientowanej prorosyjsko) był Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki (1779–1846), minister przychodów i skarbu Królestwa w latach 1821–1830.

W tej sytuacji rosło również znaczenie lasów i związanej z nimi gospodarki leśnej. Na drewno istniało zawsze duże zapotrzebowanie, ale w ówczesnych warunkach wczesnokapitalistycznych, gdy rozwijał się przemysł, szybko postępował ubytek lasów, w szczególności prywatnych.

Na gruncie polskim – za przykładem Francji – pierwszym, który w swoim dziele *Roslin potrzebnych... utrzymanie, rozmnożenie i żyzność* głosił koncepcje uporządkowania gospodarki leśnej przez zakładanie zrębów zupełnych, był ks. Krzysztof Kluk. Wiązało się to z wycinaniem i odnawianiem w każdym roku działki będącej małą częścią (np. $\frac{1}{100}$) danego obrębu leśnego⁵. Wszystko to miało z jednej strony gwarantować utrzymanie lasów, z drugiej – dać odpowiednie dochody ich właścicielom

Wybitny botanik, koryfeusz nauk leśnych, Wojciech Bogumił Jastrzębowski, odsłaniając w Ciechanowcu w 1850 r. pomnik innego wybitnego botanika, wyżej wspomnianego ks. Jana Krzysztofa Kluka, stwierdzał:

Przysługa, jaką uczynił nam ksiądz Kluk, tyle przyniosła nam rzeczywistego pożytku, ile Kopernik chluby, przez to tyleż winna budzić w naszych sercach wdzięczności i uznania tym bardziej, że jako naród rolniczy z prac ks. Kluka korzystamy w takiej samej mierze, jak powszechna nauka z odkryć Kopernika.⁶

Jeśli na problem spojrzemy globalnie, to najkorzystniejszy dla lasów tzw. rządowych w Królestwie był okres konstytucyjny (1815–1830), kiedy własność ta doznała tylko niewielkich strat. Władze Królestwa starały się zachować obszary leśne i zorganizować gospodarkę leśną na nowoczesnych zasadach. Po raz pierwszy wprowadzono naukowe podstawy, ostatecznie zrezygnowano z eksploatacji „pładrowniczej”. Dla lasów opracowano odrębne plany gospodarcze. Ujednolicono także administrację leśną, leśników zaczęto edukować w szkołach. W 1818 r. przy Uniwersytecie Warszawskim utworzono dwuletnią Szkołę Szczególną Leśnictwa. Od 1820 r. zaczął się ukazywać „Sylwan”, który był najstarszym w Polsce i jednym z najstarszych w świecie pismem traktującym o leśnictwie.

Nieocenione zasługi dla unowocześnienia leśnictwa miał Ludwik Plater (1775–1846), który w 1816 r. został powołany na sekretarza stanu w rządzie Królestwa Polskiego, ale jednocześnie był dyrektorem generalnym dóbr i lasów tzw. rządowych⁷. Plater jako bliski współpracownik Druckiego-Lubeckiego, inicjator wielu

⁵ *Las, wspólne dziedzictwo, 1924–2004. 80 lat lasów*, Warszawa 2004, s. 26.

⁶ S. Moszczeński, *Od wiedzy praktycznej w rolnictwie do wiedzy naukowej*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu potrójnej rocznicy zaczątków, założenia i utrwalenia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (1906–1916–1936)*, Warszawa 1937, s. 202.

⁷ L. Plater ogłosił *Rzecz o gospodarstwie leśnym* (1807). Życiorys jego zamieszczają wszystkie polskie encyklopedie. Jego pierwszym biografem był Cyprian Kamil Godebski, pisząc *Ludwika hr. żywo Platera* (Paryż 1847). Książka jest dostępną m.in. w Open Library.

reform, miał duże możliwości realizowania swoich planów. On także był współorganizatorem szkoły i czasopisma leśników.

W tymże roku powołano Generalną Dyрекcję Lasów i oddzielną dla dóbr. W 1818 r. utworzono jedną Generalną Dyрекcję Dóbr i Lasów Rządowych z dwoma wydziałami – Dóbr i Lasów. Plater, rzecz jasna, stanął na czele wydziału Lasów. Dalsze zmiany wprowadzono w 1821 r., gdy zniesiono Generalną Dyрекcję, a obydwie wydziały podlegały odtąd bezpośrednio Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu⁸. Dla kierowania techniczną stroną gospodarki w lasach przy generalnym dyrektorze ustanowiono urząd nadleśnego naczelnego, na który powołany został leśnik niemiecki z księstwa brunszwickiego, Juliusz Brincken (1788–1846).

Pierwsze kroki w uporządkowaniu gospodarki leśnej przeprowadził Plater jeszcze w 1816 r. Pomierzenia lasów rządowych dokonano w latach 1816–1817, wtedy także odgraniczono je od gruntów rolnych. Ostateczne tzw. tymczasowe urządzenie lasów dokonano w latach 1820–1825 pod bezpośrednim kierownictwem J. Brinckena. Na podstawie wcześniejszych pomiarów i sporządzonych planów powierzchniowych podzielono lasy rządowe na 80 leśnictw, a te z kolei na strażę i obręby.

Rzecz interesująca, że środowisko leśników polskich zainspirowało wprowadzenie munduru. Car Aleksander I dekretem z 1819 r. ustanowił polski mundur leśny, który w symbolice nawiązywał do munduru wojska Królestwa Polskiego⁹.

W 1825 r. Wydział Lasów Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu zreorganizowano. Utworzono w nim trzy sekcje: techniczną, administracyjną i rachunkową. Najważniejsza była sekcja techniczna, bo do niej należało opracowywanie planów techniczno-leśnych w skali całego kraju i czuwanie nad ich realizacją. Odtąd plany techniczno-leśne opracowywał wykształcony i doświadczony leśnik, Hipolit Cielecki, który z powodzeniem zajmował się tym problemem od początku swej kariery zawodowej. Był on także redaktorem wspomnianego „Sylwana”.

Tak więc publikowana mapa lasów i dóbr rządowych jest unikalnym wynikiem intensywnej i dalekowzroczonej pracy takich leśników jak L. Plater, J. Brincken, H. Cielecki i jeszcze wielu innych. W pełni zasługuje na upublicznienie tym bardziej, że wybuch powstania listopadowego 1830 r. wpłynął na prawie całkowitą zmianę sytuacji. E. Plater jako emisariusz Rządu Narodowego został wysłany do Paryża i tam już pozostał. Wielu leśników zaciągnęło się w szeregi powstańcze, niektórzy zginęli bądź już nie powrócili do zawodu. W końcu 1832 r. została zamknięta Szkoła Szczególna Leśnictwa. W 1832 r. pod naciskiem carskim wprowadzono zmiany organizacyjne niekorzystne dla lasów. Rząd carski zaczął rozdawać różnym czynownikom rosyjskim dobra rządowe i lasy. Skurczył się obszar zalesień, między innymi wskutek rabunkowej polityki nowych właścicieli. Publikowana mapa jest więc obrazem zalesienia Królestwa Polskiego tuż przed dalszym procesem degradacji lasów.

⁸ Por. J. Broda, *Lasy rządowe Królestwa Polskiego i ich gospodarze*, w: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, red. A. Żabko-Potopowicz, Warszawa 1974, s. 97-99.

⁹ Korpus leśników rosyjskich został utworzony dopiero w 1837 r., i to na wzór polski (por. www.lesny-mundur.zafriko.pl).

Wreszcie po powstaniu styczniowym 1863 r. nastąpiła likwidacja polskich władz centralnych, w tym także Wydziału Dóbr i Lasów Rządowych. W ten sposób zostały zniesione resztki autonomii Królestwa. W 1869 r. lasy zostały podporządkowane Ministerstwu Finansów w Petersburgu. Leśnicy polscy starali się w tej sytuacji przede wszystkim zalesiać to, co stało się pustkowiec. Zygmunt Gloger pisał, że wspomniany W.B. Jastrzębowski zalesiał: „rozległe na mil parę piaszczyste manowce i pustkowiec, zwane Czerwonym Borem”¹⁰. Rekultywował tereny nie tylko Czerwonego Boru, ale i Puszczy Białej¹¹.

Można więc stwierdzić, że leśnicy polscy Królestwa Polskiego, gdy mieli możliwość, w sposób bardzo nowoczesny, zgodny ze wskazaniem ówczesnej nauki prowadzili gospodarkę leśną (wzorowaną głównie na doświadczeniach niemieckich i francuskich), a nawet gdy przestali być samodzielnymi gospodarzami, starali się lasy za wszelką cenę chronić. Są to stosunkowo mało znane fakty z naszej historii. W powszechnym, historycznym przekazie tacy pozytywistyczni bohaterowie, jak Ludwik Plater czy Wojciech Bogumił Jastrzębowski, właściwie nie istnieją. Oni tymczasem umiejętnie łączyli romantyzm z pozytywizmem. Plater był uczestnikiem insurekcji kościuszkowskiej i – jak wiadomo – był także emisariuszem Rządu Narodowego, a Jastrzębowski z bronią w ręku walczył w powstaniu listopadowym 1830 r.

Rekapitułując, należy stwierdzić, że choć dziś leśnicy niezwykle dbają o swoje tradycje, to niestety są one mało znane całemu społeczeństwu.

ABSTRACT

Benon Dymek

On the outline of an 1825 forest map in the Kingdom of Poland

Between 1815 and 1830 Poles managed the forests on an independent basis and according to the knowledge of the times. In 1818, a School of Forestry was set up at the University of Warsaw. In 1820, *Sylwan*, one of the oldest periodicals on forestry in Europe, started to appear. The map of state forests published in 1825 was to be the starting point for further afforestation and organizational changes. After the 1830 November Uprising, the tsarist authorities started limiting Polish influence and began handing over state property and forests to different Russian officials.

¹⁰ Por. Z. Gloger, *Biografie zasłużonych Polaków XIX wieku*, Warszawa 1901.

¹¹ Por. B. Dymek, *Wojciech Bogumił Jastrzębowski (1799–1882). Botanik, wizjoner zjednoczonej Europy*, Warszawa 2003.